

Гавриленко В.О. / м.Львів/

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН ОСВІТИ НА ЗАПОРОЗЬКІЙ СІЧІ

Історія Запорозької Січі, українського козацтва в цілому, української державності – це питання, які стали важливим компонентом всенародного руху за національно-державне і духовне відродження України. Не слід твердити, що вони були суцільними "білими плямами", як зараз дехто говорить, адже для дійсно

допитливих дверей бібліотек завжди були відкритими, практично кожному науковцеві були доступні і спецхрони. Справа в іншому. Історична наука – живий організм, і те, що протягом певного часу згадана тематика не досліджувалась, привело до порушення нормального наукового "кровообігу", до розриву народної пам'яті.

Питання про історико-культурне значення запорозького козацтва знайшло певне висвітлення в українській дореволюційній та радянській історіографії. Духовне життя Запорозької Січі з'ясовується у багатотомній "Історії України-Руси" М.С.Грушевського. В "Історії запорозьких козаків" Д.І.Яворницького проблемам освіти, січковим школам, діяльності канцелярії Війська Запорозького, адміністративній і судовій владі, поштової службі, козацьким клейнодам присвячені окремі розділи. Дана тематика порушувалась в книгах "Історія української культури" /Під ред. І.П.Крип'якевича, Львів, 1937/ та М.І.Марченка "Історія української культури : з найдавніших часів до середини ХУІІ ст." /К.1961/.

Не обійшли осторонь питання освіти козацтва В.О.Голобуцький "Запорозька Січ в останні роки свого існування" /К., 1961/, К.Г.Гуслиний "Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу" /К., 1954/, І.П.Крип'якевич "Історія України" /Львів, 1990/. В статті А.І.Гуменюка "Сторінки з історії культурного життя запорозьких козаків" /Укр.іст.журн., 1966, № 6/ Запорозька Січ окреслена як важливий культурний осередок України. З публікацій на діаспорі можна назвати працю В.Біднова "Освіта і шкільництво з давніх часів до половини ХІХ ст." /Укр.культура, Регенсбург, 1947/.

Підсумовуючи короткий історіографічний огляд, слід відзначити, що питання освіти, шкільництва Запорозької Січі привернули увагу значного кола істориків, але в основному вони розглядали лише окремі факти, подавали фрагментарні дані, тому ці явища потребують ґрунтовного монографічного дослідження. Докорінного оновлення, широких архівних пошуків вимагає джерелознавча база. Потрібно залучити всю суму фактів, всі види історичних пам'яток, знайти нові підходи до розв'язання проблеми.

Перш за все необхідно зрозуміти, що глибоко дослідити освіту Запорозжя можна тільки в загальному контексті духовності України. Факт високого рівня освіти серед українського населення у середні віки не викликає сумніву. Наприклад, арабський мандрівник Павло Халебський в описі України за часів Хмельниччини дивувався надзвичайно поширеній грамотності серед українців. "По всій козацькій землі, - писав він, - ми відмітили прегарну рису, що ... всі вони, за невеликим винятком, навіть їх жінки та дочки вміють читати та знають порядок богослужіння і церковний спів". В бурсах вчили, зазначає П.Халебський, навіть безпритульних дітей на громадський кошт, щоб вони не тинялись неуками по вулицях. І це не поодинокий факт, до нас дійшло чимало писемних джерел про здобутки освіти, науки, культури і мистецтва на Україні.

По-друге, історики одностайні в своїх твердженнях, що Запорозька Січ зробила вирішальний вплив на хід історичних подій на Україні. Запорозькі козаки користувались незаперечним авторитетом серед всіх верств населення: селянства, міщанства, духовенства, студентської молоді. В очах народу козак герой, лицар, в усіх українських піснях він ідеал доброти, богатир, що взяв на свої плечі тягар боротьби з поневолювачами. Коли у 1637 р. польський гетьман Потоцький хотів приборкати козаків, то ватажки повстанців сказали йому: "Якщо тобі хочеться усмирити козаків, то ти виріжеш всю Україну і на правому і на лівому боках Дніпра". Це свідчення того, як козацька справа зливалась із справою всього українського народу. І ось тут виникає запитання: Чи міг сірий неосвічений козак користуватись таким великим авторитетом в українському суспільстві? Відповідь однозначна.

На Запорозжі існували різні типи шкіл-січові, монастирські, церковно-приходські. Школа при Самаро-Миколаївському монастирі, що знаходився у запорозькому краї, виникла ще в 1576 р. Церковно-приходські школи були при всіх 44 церквах, які розташовувались крім Січі і на паланках. Деякі з цих шкіл називались "школами вокальної музики і церковного співу".

У січовій школі, як свідчать джерела, навчалось у різні роки від 30 до 80 дітей. /Скальковський А.История Новой Сечи, или последнего коша запорожского. -Одесса, 1885.-Ч.І.-с.286/. Про демократичну систему освіти, доброзичливість, про складні матеріальні умови січової школи свідчить донесення наставника школи ієромонаха Леоніда з 1760 р., яке збереглося в оригіналі і опубліковане в журналі "Киевская старина" /1891, т.34, кн.9/.

У 1738 р. для обдарованих дітей була заснована спеціальна музична школа, де навчали "... пению, игре на скрипке, гусях и бандуре". Для цієї школи відбирались діти місцевих жителів, молоді козаки Війська Запорозького.

Багато видатних діячів Війська Запорозького отримали освіту в Києво-Могилянській академії, Острозькій, Харківській і Переяславській колегіях та закордонних університетах. Так, Падуанський університет закінчив один із соратників гетьмана П.Сагайдачного І.Курцевич і полковник С.Морозенко. В німецьких університетах навчалися представники козацької старшини - Кочубеї, Сулими, Милорадовичі, Полетики, Розумовські, Богдан Хмельницький закінчив спочатку православну школу на Київщині, а потім єзуїтську школу у Львові. Серед випускників Києво-Могилянської академії були гетьмани І.Виговський, П.Тетеря, І.Самойлович, Ю.Хмельницький. Академія давала своїм вихованцям прекрасні знання латинської, грецької, польської, німецької та французької мов.

Запорозьке Військо надавало велику матеріальну підтримку закладам освіти України. У 1620 р. гетьман П.Сагайдачний разом з усім Військом вступає до Київського братства, а помираючи від ран у Хотинській битві відписує своє майно Київській, Луцькій і Львівській братським школам /Мицик Ю.А., Плехій С.М., Стороженко І.С. Як козаки воювали.-Дніпропетровськ, 1990/.

Освічені люди високо цінувались в Запорозькій Січі. За попередніми даними вони становили біля половини населення. В 1763 р. на одній з розписок, даних Запорозькому Кошу, було 15 підписів і 13 хрестиків. В 1779 р. вже після знесення Січі, коли частина запорожців присяглась на вірність російсько-

му престолу, серед 69 чол. письменних виявилось 37. Д.І.Багалій пише, що після зруйнування Січі у більшості сіл Катеринославщини, заселених українцями, існували школи / Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку. - Харків, 1920, с.95/.

Об'єктивну оцінку стану грамотності на Запорозькій Січі дав Д.І.Яворницький: "Ближайшее знакомство с историей, бытом и характером казаков дает полное основание сказать, что в отношении грамотности запорожцы стояли в одно и то же время и на очень низкой, и на очень высокой ступени. В то время, когда масса запорожского войска, жившая на зимовниках, бродившая по безмерным степям, коснела в полном невежестве..., в это самое время масса сичевого войска, так называемого низового товарищества, по своей грамотности и начитанности, стояла столь высоко, что превосходила в этом отношении среднее, а может быть, и высшее сословие великорусского звания своего времени" /Історія запорозьких козаків. -К.,1990.-Т.І, с.449/. /Гуслистий К., Апанович О. Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. -К., 1954. с.64/.

Загальна чисельність населення Запорозької Січі в останні десятиріччя її існування становила близько 100 тис.чол. "Товариство", тобто козаки, які виконували військову службу, нараховувало біля 20 тис.чол.

Запорозькі козаки мали свої канцелярії, архіви на Січі і паланках, існувала розгалужена мережа поштової служби. Були спеціальні поштові гони з поштовими станціями і десятками кінних упряжей. Поштових гонів було не один, не два, а вісім напрямів. Знову слушно поставити запитання: Чи могли неписьменні козаки так інтенсивно переписуватись?

Згадаємо ще козацькі печатки, яких відомо біля 200 екземплярів. Це чарівний світ образів, побутових деталей, одягу і озброєння. Написи містять потужний потенціал інформації про інститути державної влади, адміністративного управління, судочинства, політичну орієнтацію гетьманів. Легенди печаток - повноцінні пам'ятки письменства.

Таким чином, писемних згадок про стан освіти на Запорожжі виявлено не так багато. Але наслідків цієї діяльності існує безліч. Серед них писані джерела, козацькі документи, які зберігаються не лише в багатьох архівосховищах Радянського Союзу, а й в Польщі, Туреччині, Німеччині, Австрії, Італії, Іспанії, Швеції. Багато опосередкованих даних освіти і письменства — архіви, поштова служба, козацько-старшинські літописи, сфрагістичні пам'ятки.

В історичній науці існує ряд спеціальних дисциплін, окремих галузей /археологія, етнографія, сфрагістика, геральдика тощо/, які свої висновки, при тому дуже авторитетні і загально визнані, базують головним чином на речових залишках. Тому, залучивши весь комплекс пам'яток письменства, всю суму фактів, речові докази, що дійшли до нас, історики мають всі можливості і обов'язок з'ясувати питання про стан освіти на Запорозькій Січі у всій повноті.